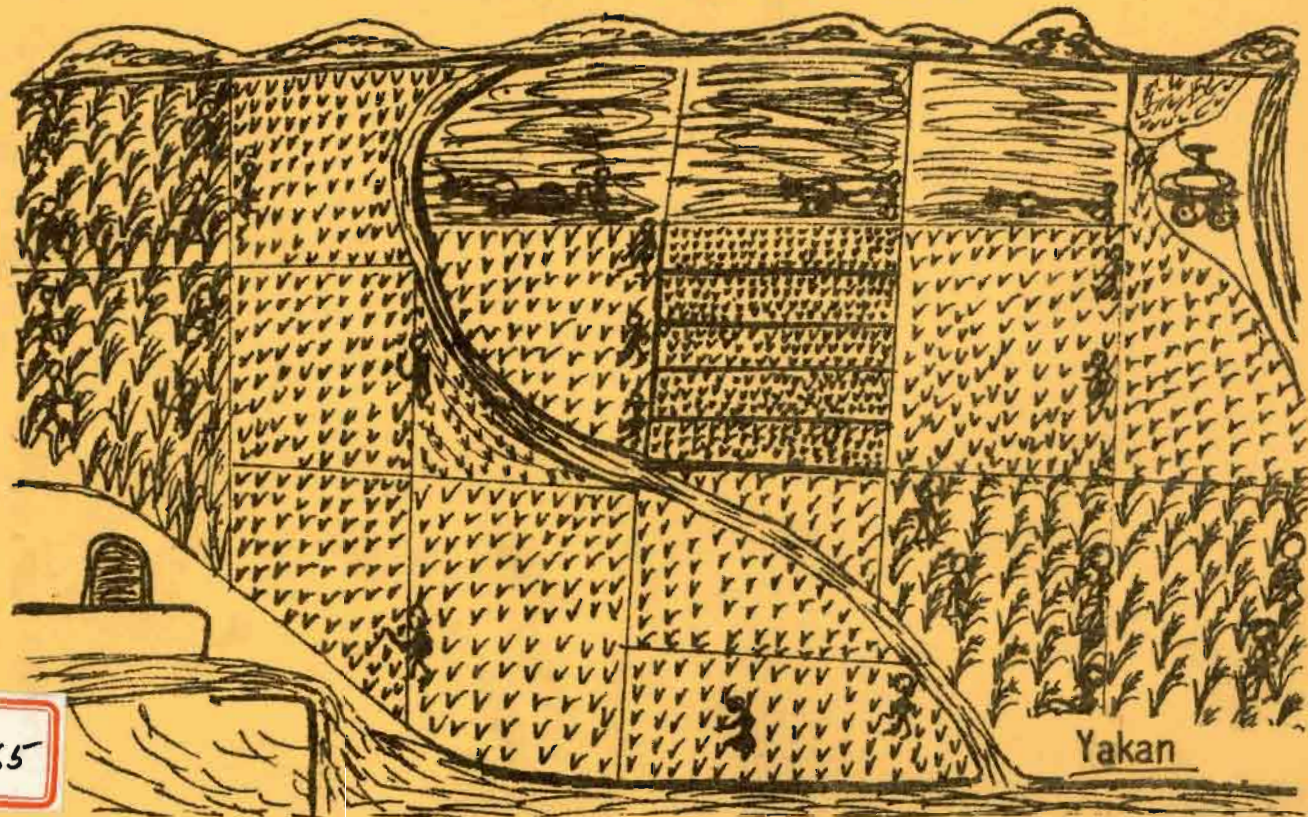

**ME' TAKITEKU MASA
PALUMENGNGANKUN**

MANILA LIBRARY

*What I saw
on my trip*

X-2965

Yakan

ME' TAKITEKU MASA
PALUMENGGANKUN

(What I saw on my Trip)

written and illustrated
by
Diyang Amerin

SUMMER INSTITUTE OF LINGUISTICS - PHILIPPINES, INC.
TRANSLATORS 1977 PUBLISHERS

Published
in cooperation with
Bureau of Elementary Education
and
Institute of National Language
of the
Department of Education and Culture
Manila, Philippines

This book was published by funds awarded by the
RAMON MAGSAYSAY FOUNDATION to the Summer Institute
of Linguistics for International Understanding.

Additional copies of this publications may be
obtained from: FillLit   FillLit
Box 2270   Nasuli, Malaybalay
Manila 2801   Bukidnon   8201

877-2.3C
Printed in the Philippines

FOREWORD

Some of the glory of the Philippines lies in the beautiful variety of people and languages within its coasts. It is to the great credit of the national leadership over the years that no attempt has been made to destroy this national heritage. The goal has been instead to preserve its integrity and dignity while building on this strong foundation a lasting superstructure of national language and culture.

The present book is one of many designed for this purpose. It recognizes the pedagogical importance of dividing literacy and second language learning into two steps--literacy being the first. When a student has learned to read the language he understands best, the resulting satisfaction in his accomplishment gives the drive and confidence he needs to learn the national language. His ability to read, furthermore, is the indispensable tool for the study this program will require.

The Department of Education and Culture of the Philippines is proud to present this latest volume in a nationwide series designed to teach the national language through literacy in the vernaculars. It will strengthen both the parts of the nation and the whole.

JUAN L. MANUEL
Secretary

January 21, 1900

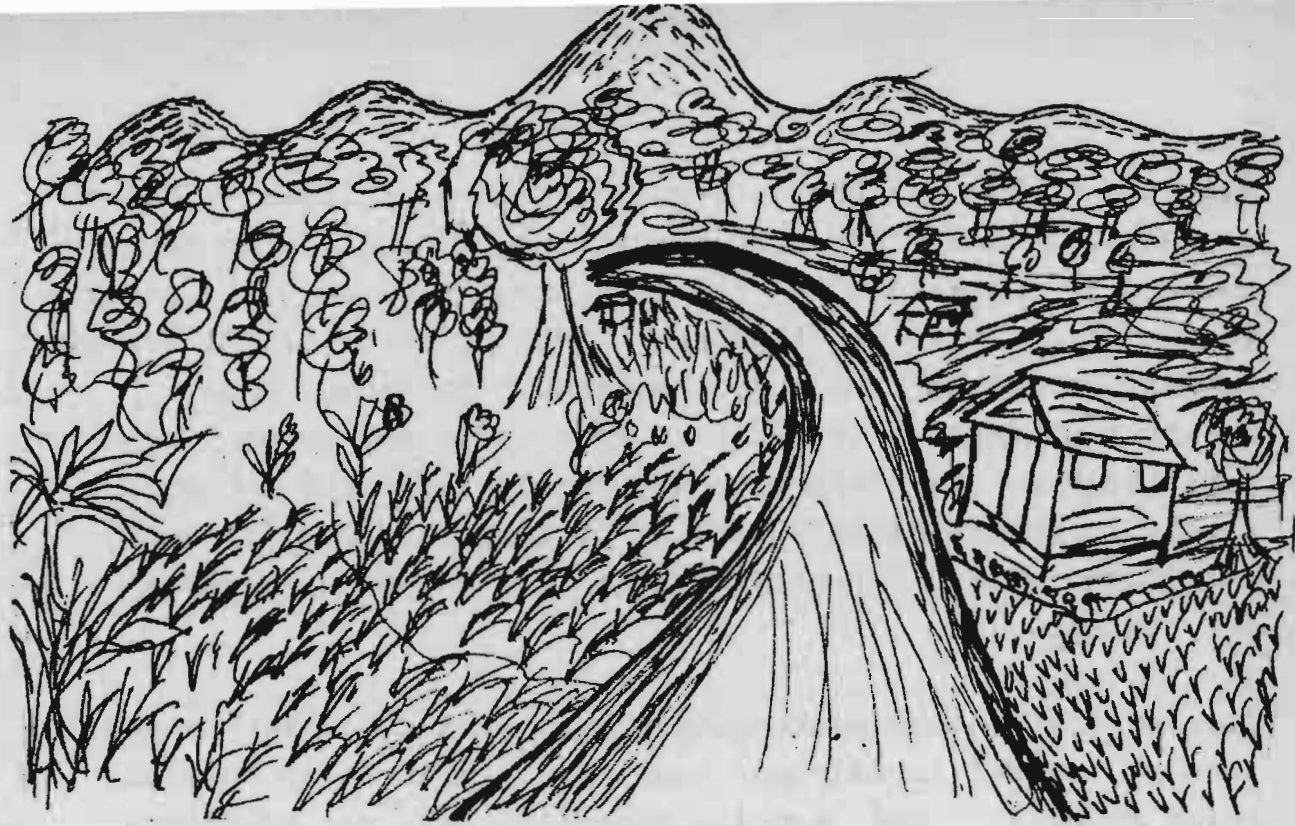
Dear Mr. [Name],

I have the pleasure to acknowledge the receipt of your letter of the 17th inst. in relation to the [subject] and in reply to inform you that the same has been forwarded to the [relevant authority] for their consideration.

I am, Sir, very respectfully,
Yours truly,
[Signature]

Tapiku hap Musuanin

Pala'iku si Nasulihin, lahat la'i si Bukidnon sakup la'i si Mindanao, tapiku si lahat inenan Musuan tapit du la'i si Nasuli. La'i si lan mahap pihin kami, ekka takiteku me' bayu'-bayu'an tinanem jambangan, kuwe' me' batad, paley, tebbu duk me' kayu isab kuwe' niya' du tu'u si Basilan. Me' talabey kai lahat inenan Bangkok, Mailag duk tabu' Valenciahin, tapit ne pi si Musuan. Duk me' punuhin takite amban lan, pegge' datag hadja. Gana' tantu kayune hadje duk me' lahinganne. La'i hadja kaniya'an kayu gulanganin si bihing Punu Musuan. Punu inin sarang-sarang langkewnen, tege sinyal diyata' punsaknen. Kuwe' hap ine pinayam-payaman amban lan. Duk talabey kami isab bohe' kuwe' hadje ine inenan Polangui River.

Lan hap Musuan duk pununen

Pag la'i ne kami si Musuan ekka takiteku me' kaluma'an tapit si kalsara. Kaluma'an inin diyalemnen tiyanggi, bang amban luwasan ga'i takilale we' tiyanggi miya'an, subey kite padiya-lem mungkin takite me' tindanen bu kulang du isab. Si dembiya' kalsarahin iskuwelahan. Iye ne iskulan Musuanin, ennen "Central Mindanao University". Kuwe' luha ine manamal plasanen. Niya' isab me' bayu'-bayu'an kayu si bihingne duk me' punu matalahin takite billa'i. Bu ne pe bang la'i diyata'an si pala'ihan iskulan forestryhin kuwe' hap ine pinayam-payam me' puhunin.

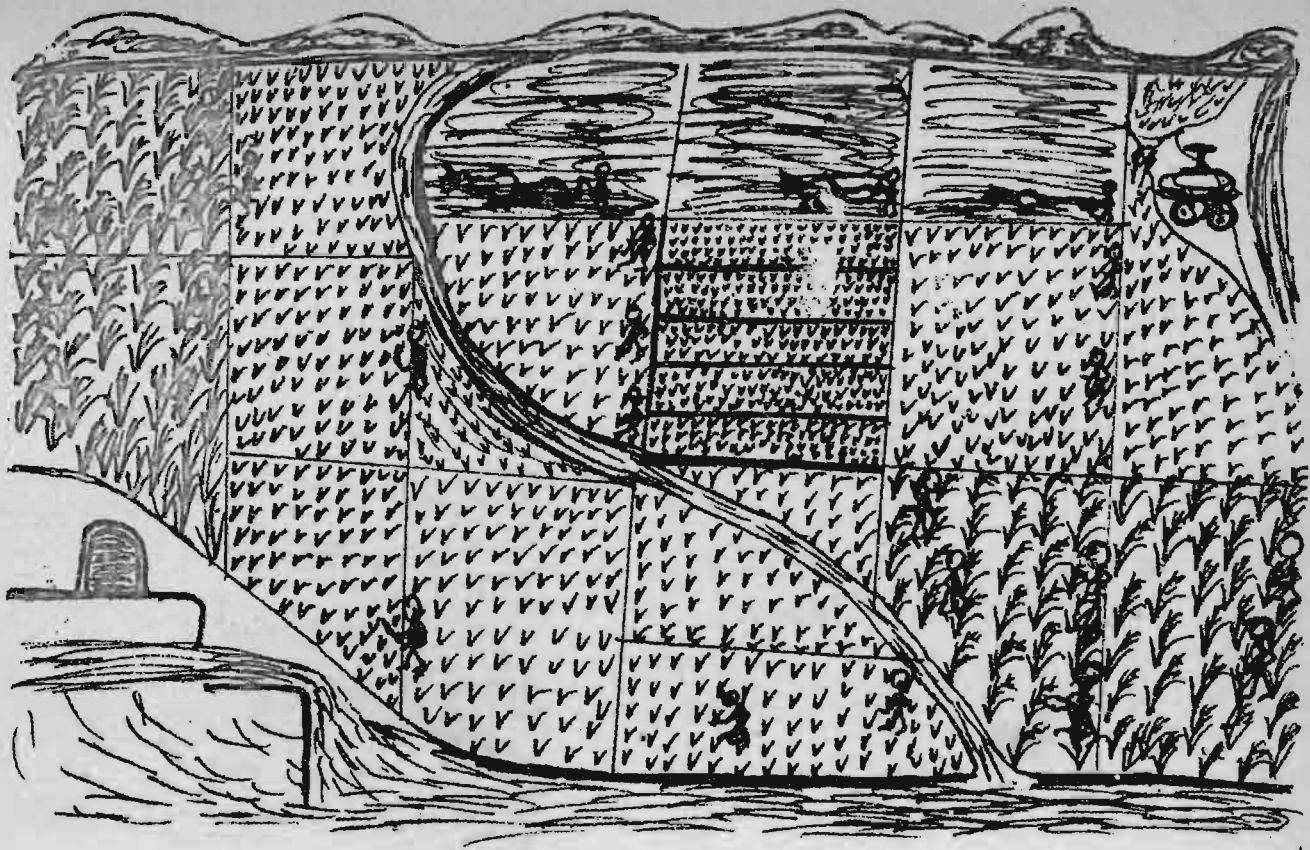
Iskulan inin inenan university pegge' ekka te'ed me' pangadji' (course) si me' istudiyante bang siye tammam ne si haiskul (high school). Kuwe' hap ine manamal. Ekka me' makanakne mag'iskul. Niya' siye 3,961 makanak mag'iskulin si tahun inin hadja, duk ekka isab mastal magtolo' si siye, 283 ekkahan mastal magtolo' si siyehin.

Niya' bayu'-bayu'an pangadji' pano'den:

1. Agriculture. Hatinen agriculture inin maghinang si bulak, magtanem me' bayu'-bayu'an jambangan.
2. Forestry. Hatinen isab magtanem me' bayu'-bayu'an kayu. Pangadji'ande kemon sabab gulangan duk bang sa'ingge pagtanem kayuhin duk pagpungla'in.
3. Engineering. Inin hinangden maghinang kanal, kalsara, powente, bodega duk maghinang luma'.
4. Education. Inin hatinen isab pinangadji'anden magmastal, magtolo' si me' makanak iskul.
5. Home economics. Hatinen tino'an isab me' makanak iskulin bang sa'ingge pagmemes luma'in pagbella me' bayu'-bayu'an takakan makahap baranin, duk tino'an bang sa'ingge pagla'it me' semmekin, magbulda duk maggan-silyu.
6. Veterinary science. Inin hatinen pangadji'anden bang sa'ingge pagtambalin me' hayep bang niya' sakide.

La'i si university inin sinduwe pangadji'annen duma'in hadja tino'an, maghinang siye projekt (project). Duma'in hadja panolo' siye diyalem klas, saguwa' maghinang te'ed me' istudiyantehin, sinuleyan we' de kemon bakas ta'ayaden, iye ne inenan projekt inin.

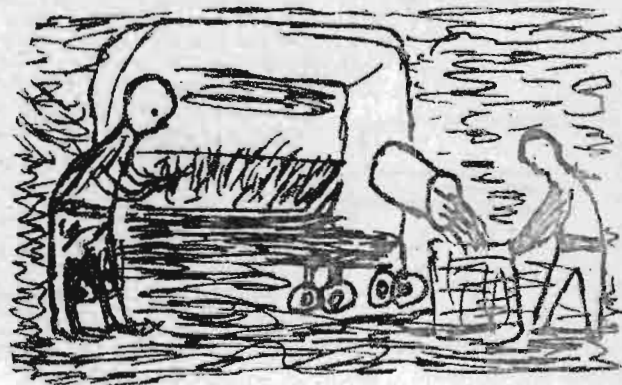
Upama dembuwa' pinangadji'anden agriculture, iye projektden magtanem siye paley si tana', si basakan duk magtanem batad, tebbu duk kasayul-sayulan isab. Iye du kahapanku projekt takite-kun la'i si agriculture miya'an. Project inin duma'in si university te'ed saguwa' si dambuwa' kompaniya inenan Philippine Packing Corporation. Saguwa' me' istudiyante ngaya duk maghinang du isab la'i. Basakanin kuwe' luha ine manamal. Jukup siye si me' kapanyapan si basakin. Magtanem siye duk magpagani gana' dehengande pegge' kuwe' luha ine basakanin. Bang magtanem si dampong la'i isab si dampong in magpagani. Gana' dehengande, sigi-sigi ne hadja sa miya'an hinangden. Si dem sampu' bulan minduwe siye magani.

Me' basakan

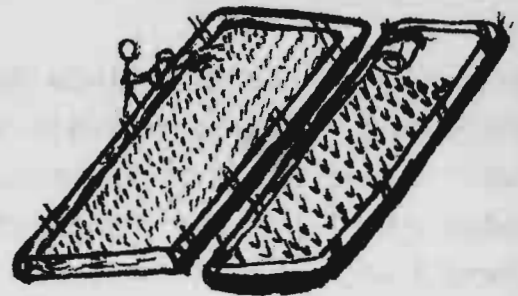
Si me' kapanyapande si basak inin iye du saddili bantuken duk pangahinang iyehin saddili isab pagbadja'anden duk pagdi'ikanin malkina duk pagkarasden basi'. Gana' pe takiteku tu'u si Basilan sa miya'an. Hap isab bang maniya' basakanne matu'uhin subey mag'ahup-ahup melli sa miya'an. Hap te'ed bang niya' si kite tu'u si Basilan. Ga'i kite lu'ugan magdi'ik duk bettis, tahante hadja ngeddo' paleyin.

Duk niya' paggudlisden si basakin batakan ne hininangden hadja. Bang ne siye nanem, me' patanemden kuwe' hap ine mag'iras-iras, sali'-sali' talahannen.

Malkina pagdi'ikan

Me' pagpungla'anden kuwe' hap ine du isab, diyata' semento sinduwehin, duk sinduwehin isab si diyalem basakan du bu saddili du isab pagpungla'de inin. Pinapihan selopen diyawa'nen ubus mungkin ne pinapi paleyin. Kasinna-sinna te'ed pinayaman tumbu'nen. Mura ko' tomo' bang magpungla' diyata' semento atawa si selopen duk si dawen uyat kadjari isab bu tinata' bohe'. Walu' tudju sampuk ampat bahangi teggelnen sarang ne hadjenen tinanem. Bu bang pinungla'an diyata' bulak ko' hadja duwempuk dambuwa' bahangi isab teggelnen meke sarang tinanem. Iye mahap pagpungla'anin diyata' semento, si selopen duk si dawen uyat pegge' mura ineddo' bisan ga'i subey bineddut amban dem pagpungla'an tahante hadja ngehet-ngehet ne bang piye-piye kabaya'-ante tinanemin bu ilikid-likid.

Pagpungla'an

Ubus bu mura ne kite ngeddo' dambuwa'-dambuwa' tinanem.
Bang ne siye nagna' nanem pamo'ohande pungla' mapihin puyu'-
puyu' iningketan we' de si bukutde. Duma'in kuwe' matu'u si
Basilanin ilikid-likid hadja si lengngen.

Duk takiteku isab me' a'ahin diyalem basakan magbo'o pag-
sepput paley miya'an duk mura matey me' tanangew duk me' sanam
sinduwehin luwal mangan paleyin. Duk pinapihan isab tambal we'
de pamapatay mellekin.

La'i si basakan inin iban butarade pagpondohan bohe', kuwe'
hadje ine. Ilukahan hadja we' de kanalin bang siye magpa'ubas
bohe' pi si diyalem basakan. Duwe bayu'an kanalden, niya'.
hadje niya' nahut. Mahadjehin sinemento, manahutin ga'. Bang
luwal hadja ulan bu penno' basakanin niya' du isab pagpaluwasan-
de bohe'. Duk bang tempo pangellew isab bu kulang bohe'den,
niya' bohe' kuwe hadje ine tapit la'i hininangan we' de bomba.

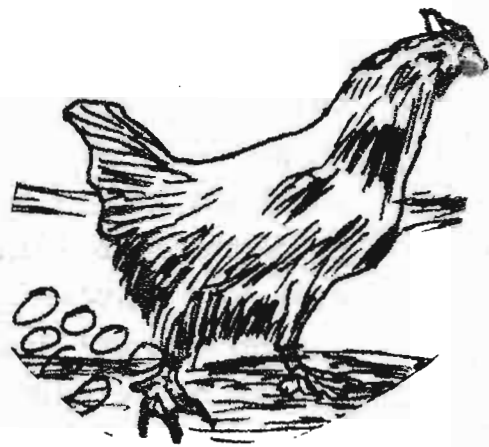
Bu binombahan we' de billa'i ubus mag'ubas ne bohe'in pi diyalem basakan. Tu'u si Basilan gana' pe takiteku sa miya'an, luwal hadja me' kanal. Duk pagpaganiden sali' duk tu'u sinanggut hadja.

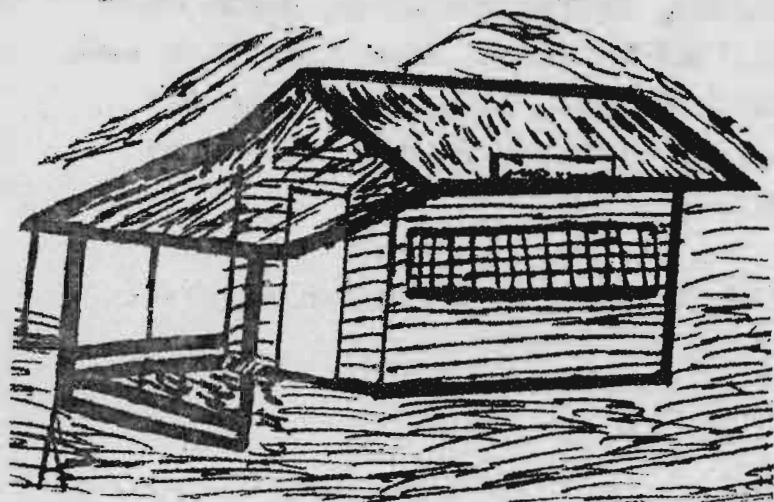
Pegge' iye kabaya'anden magtanem duk magpagani kahaba' ellew hangkan hep iye ginunaden binihi'in paley inenan IR 36 atawa IR 32. Paley inin mura tomo', ga'i magmusim. Bisan ine ellew tanemte kadjari hadja.

Ubus niya' isab projektde si forestry iyan. Me' istudiyantehin ngaya sabab me' bayu'-bayu'an kayu. Kuwe' ne me' gomahan, duk magtanem isab siye kahawa, kakao duk sinduwe kayu isab. Duk projektde isab inenan "nurseries and orchards", inin magtanem siye me' bayu'-bayu'an kayu takakan buwa'nen, kuwe' ne me' lessem duk me' lukban. Iye sinuleyanden duk hininangden duk pasong hadje buwa'nen duk manis isab.

Si "livestock" projekt inin mag'ipat isab siye me' kura' duk sapi', kuwe' luha ine manamal turilanden.

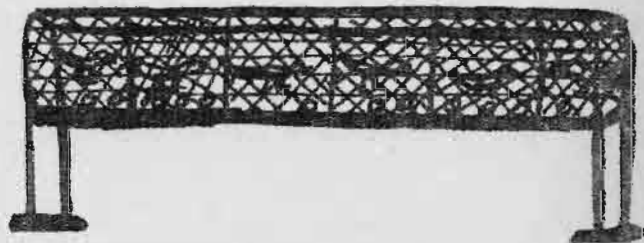
Iye isab takitekun duk tapi ku mayam projekt isab inenan "poultry". Hinangden mag'ipat manuk. Hininangan we' de kamalig kuwe' hadje ine, bu hininangan kural-kural isab we' de diyalem, pala'ihan manukin. Ga'i siye paluwas, la'i ne siye mangan, nginum duk mugad. Paliringan dihanne hadja pugadnen pegge' pinadarey-darey basi'in. Duk pokot basi' du isab panambel kuralin duk ga'i labo' padiyawa' pugadnen. Kasinna-sinna kapote'an ne hadja pugadden. Ekkahan manuk diyalem kamalig miya'an 1100 manuk. Si dambuwa' manuk dem sampuk dambuwa' bulan kapugad ko' 225 pugad. Ubus sinumbali' we' de manukin bu pinabellihan. Niya' ne manuk sarang ne song mugad pinaganti' si bakas pinabellihanin. Kuwe' hap ine manamal.

Kural-kuralden

kamalig manuk

Me' pagpakande si manuk inin me' bingled buwas, buwas batad, batung giniling, kenna giniling, kopras giniling, dawen ipil-ipil duk kuwit tinebba' giniling du isab. Ubus bang isab saki me' manuk inin niya' du isab tambalde, tinugsuk si diyawa' peppikne duk tambal isab inenan "Piperax Powder" pinalamud si bohe' bu pina'inum si siye.

Iye ne inin taman projekt takiteku la'i si iskulan miya'an. Kuwe' hap ine manamal.

Aka-aka pagpahap batadin.

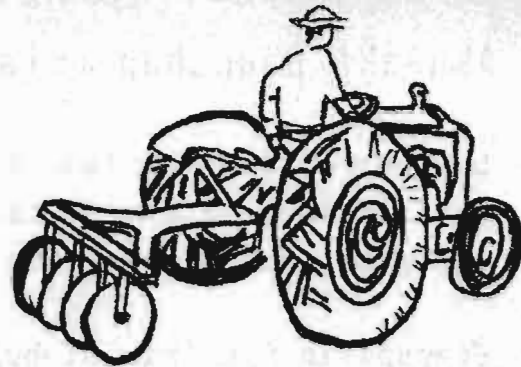
Dambuwa' ellew miya'an niya' pi si kami a'a amban Malaybalay la'i si Nasuli, inenan Mr. Samson Anate. Iye district supervisor si agricultural extension la'i si Bukidnon.

Pagpapi inenan laim si bulak.

Tino'an kami we' ne bang sa'ingge pagtanem batadin duk manjari manamal. Pa'inne bang tagna' kite madja' tana'ten subey ko' pinapihan inenan laim dehellu, kadjari isab kalang. 3000 tudju 7000 kilo da ittariya pinapihin, pegge' bang bulakin kuwe' lessem-lessem ga'i. hap tantu pagtinaneman. Hangkan hep hap magpapi laim pa'ekka si tana'ten. Duma'in ne hadja si Bukidnon subey pinapihan laim tana'nen, saguwa' si kemon Pilipinas. Iye jannen hagkan hep subey magpapi inenan laim inin, pegge' bang landes ulanin ekka tabo'o humanut me' meke lemmeke tinanemeten diyalem bulakin. Hangkan hep tinambahan laim duk manjari te'ed tinanemten.

Si Mr. Anate inin kata'uhanne du isab kemon me' paghinang si bulakin. Iye ko' mahap ginunaten pagbadja'in bang si Inglis inenan "disc plow". Tu'u si Basilan ga' pe ku mekekite sa inin. Bang gunate badja' inin ngalalem kakanan badja'in. Hap te'ed manamal badja' inin paghinang si bulak, pegge'

lalem te'ed kakannen, 12 tudju 16 pulgara lalemnen. Matey te'ed me' sabetin, ga'i ne tomo' balik, me' gamutnen manjari fertilaiser ne. Duk pinakaras ko' minduwe supaya bugbud manamal bulakin. Duk pa'inne pe, subey ko' gadlisnen 75 cm talanen. Duk bang nanem duwe-duwe binihi diyata' gadlisin, subey ko' 50 cm talahannen. Bu bang dambuwa'-dambuwa' ko' hadja tinanem diyata' gadlisin subey isab 25 cm talahannen. Saguwa' iye pasong mahapin bang dambuwa'-dambuwa' hadja tinanemin.

"Disc plow"

Duk bang tatuhutte ko' sa'ingge pagtanemin asal katanem kite batad 50,000 tudju 60,000 da ittariya.

Pagpalemek jambangan. (Fertilizer)

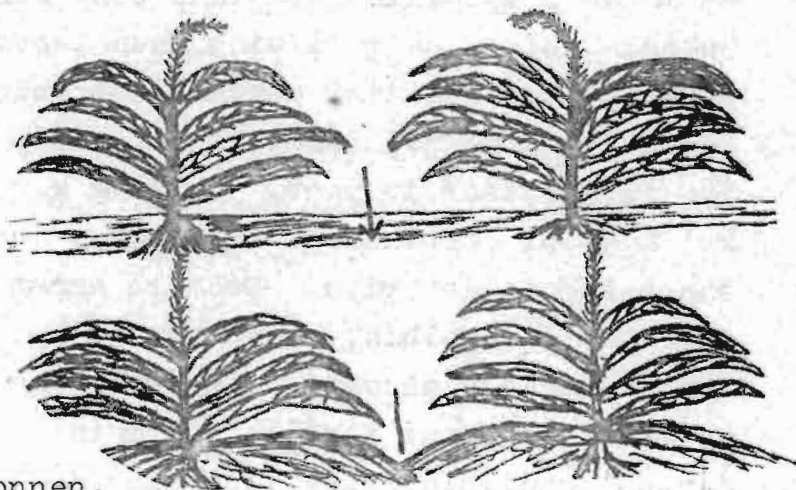
Duk tino'an du isab kami we' ne sabab me' fertilaiser bang sa'ingge pagpapihin. Pa'inne bang bakas pinapihan ne ko' laim bulakin, bisan ne ga'i pinapihan fertilaiser kadjari du duk hap-hap isab batadin, pegge' laim inin iye me' importantehin.

Saguwa' pasong pe hapnen bang pinapihan fertilaiser du isab. Bu bang kite ko' magpapi fertilaiser inin subey ennem bag da ittariya. Dehellu ampat bag dahu' pinapihin, bang ubus ne keminduwenen pinakaras. Saguwa' bang ko' kite magpapai fertilaiser inin diyata' gadlisin subey ilebbunan duk bulak da pulgara.

Fertilaiser

Ubus tala binihi'in amban fertilaiserin subey duwe pulgara isab, bu ilebbunan duk duwe pulgara bulak, duk hap manamal tumbu' tinanemten. Ubus bang sempuk lime bahangi ne isab palabey amban pagtanemin subey ne binadja' si ellet gadlisne. duk ga'i ngahadje sabetin. Pag 25 tudju 30 ellew ne isab amban bakas pagtanemin bu hinatul ne isab pinapihan namba duwe bag ferti- laiser. Duk bang kite magpapi fertilaiser subey ga'i tapit si jambangan, inatag-atag hadja dawennen iye isab talahan gamutnen. Ubus subey pinalabeyan badja' si elletnen duk keleb- bunan fertilaiserin duk isab me' jambanganin kuwe' sinubung-subungan po'onnen.

Duk kadjari du isab ko' magtanem batad atawa me' sinduwe jambanganin si kaniya'an lahing. Ubüs bu pinapihan ennem bag isab fertilaiser. Kuwe' hap ine du isab si me' po'on lahing.

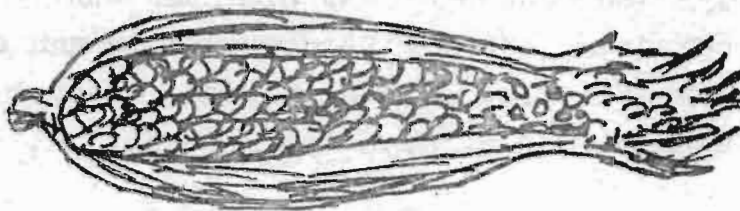
Bihini'

Niya' me' bayu'-bayu'an binihi'. Me' sinduwehin inenan Tiniguib, MIT, duk DMR2. Me' binihi' inin si "Bureau of Plant Industry" duk si "Philippine National Bank" magpabelli siye. Saguwa' iye du mahap binihi'nen, inenan DMR2 inin. Kuwe' hap ine hinang binihi', pegge' ga'i tantu tauwa' we saki inenan "downy mildew". Iye isab dambuwa' hap hininang duk ga'i tauwa' saki downy mildew batadten, subey kite magtanem magsumbaya, duma'in magdehellu-dambuli. Pegge' bang magdehellu-dambuli tara'ag manahutin we' mabahi'in bang niya' saki mabahi'in, kaleggeyan manahutin.

Pagtambal me' saki batadin.

Tino'an isab kami we' ne sabab bang sa'ingge pagtambal jambanganin. Kuwe' dambuwa' saki inenan downy mildew inin asal ga'i inin katambalan. Bang batadin ko' magbinanangan duk niya' polbos paluwas amban dawenne, subey ne bineddutan bu ineggas.

Duk niya' du tambal inenan insektisaid (insecticide) para pagtambal sanam inenan "cornborer". En tambal inin kuwe' ne: Furadan 3G, Cytrolen 3G, Sevidol 3G, duk Thiodan 3G. Me' tambal inin pinapi bang tellumpu' ellew ne amban pagtanemin. Duk kadjari isab pinaglagumey si me' fertilaiser bu pinagtuhut pinapihan. Pag ampatpuk lime ellew ne isab amban pagtanemin, subey ne isab pinapihan si tengnga' dawenne diyata'in duk ga'i kinakan we' sanam buwa'nen.

Batad kakan sanam

Saguwa' bang kite ngantanan inektisaid inin subey ga'i nigup
pegge' meke lango iyan.

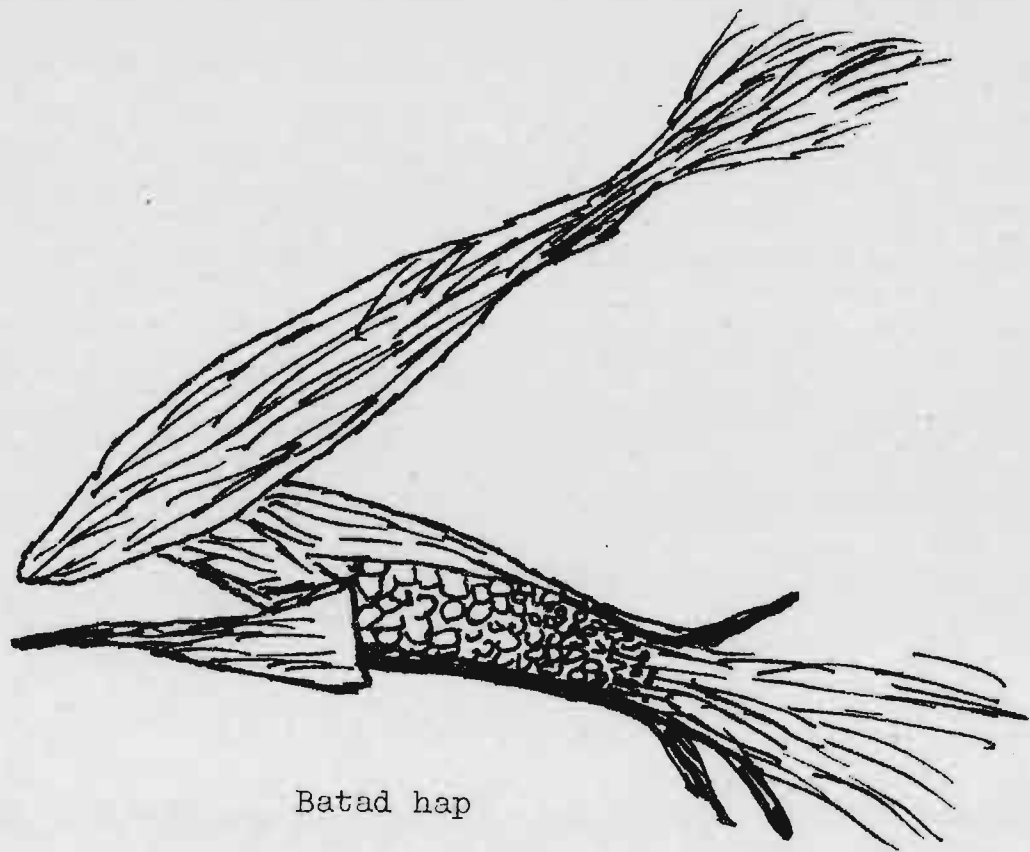
Pagtambäl sabet duk ga'i mura tomo'.

Tino'an isab kami sabab pagkellu duk ga'i mura tomo' sabetnen.
Subey ko' tinambalan duk tambal inenan Gesaprim. Kadjari pinapi
inin si gadlis bang ubus ne magtanem. Tellumpu' ellew hadja
teggelsen mangkin ne isab nomo' balik sabetin. Bang gana' tambal
inin pinapi, sempuk lime ellew amban pagtanemin subey ne kinel-
luhan duk ga'i sinabet manamal duk hap panumbu' tinanemin.

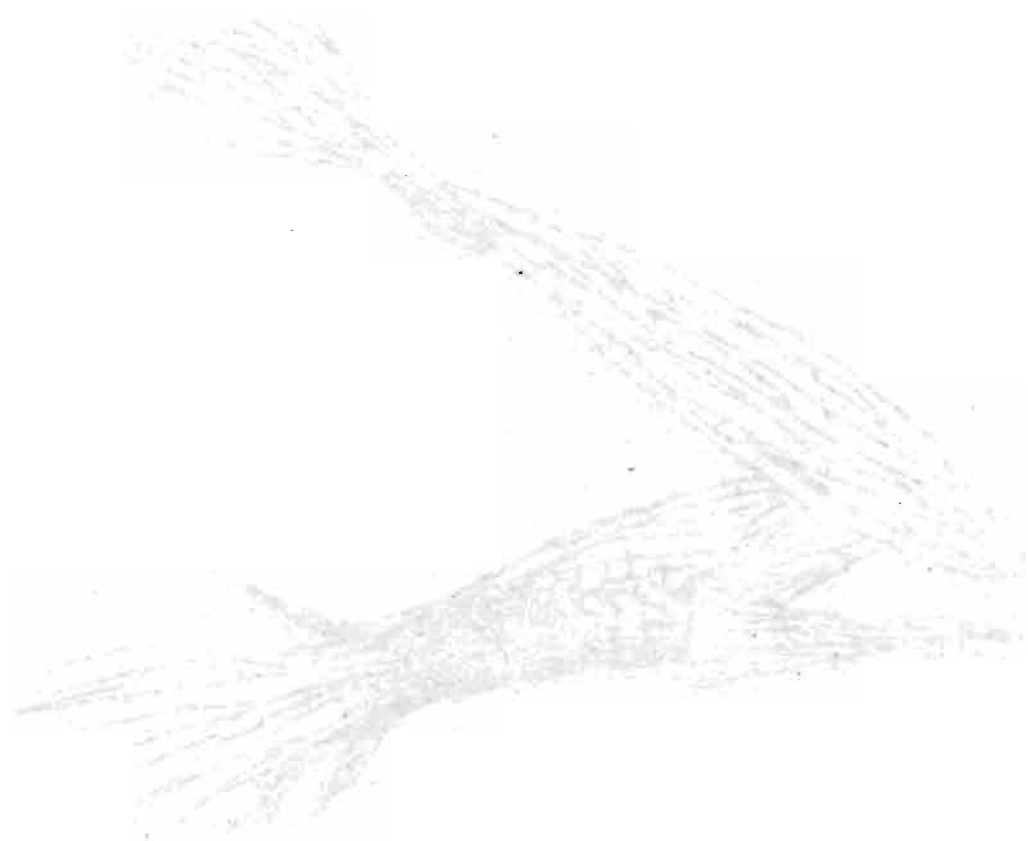
Maglose'.

Duk bang ne kite ko' song maglose' batad, subey ne kite mene'
dehellu binihi'ten pinaseddili. Duk bang kite ngeddo' binihi'
subey si tengnga'in. Pegge' bang kite ngeddo' si higadin ga'i

hap bu ne pe bang niya' batad seddili si bihingnen bu ga'i isab
hap, na neppu isab. Hangkan hep subey ngeddo' si tengnga' duk
bang kite mag'eddo' subey pinong si keduwe' dempong batangnen
pala'ihan buwa'nen, duk pinene' mataha' jambunen. Ubus bu
pinabowet si pag'umbuhan duk hap manamal duk toho'.

Batad hap

Nagtungo Ako sa Musuan

Noong ako'y nasa Nasuli, isang lugar sa lalawigan ng Bukidnon sa Mindanao, nagkapalad akong makapunta sa lugar na tinatawag na Musuan. Malapit ito sa Nasuli.

Sa daan patungo roon, marami akong nakitang iba't-ibang uri ng tanim-- mais, palay, tubo -- pati na mga punong-kahoy na tulad ng nasa Basilan. Dumaan kami sa Bangcud, Mailag, at sa pamilihan ng Valencia na malapit (na) sa Musuan. Kapansin-pansin ang mga bundok pagka't patag ang daan. Walang masyadong malalaking punong-kahoy ni niyugan doon. May mga kahoy-gubat lang sa tabi ng bundok ng Musuan. Ang bundok na ito ay katamtaman lang ang taas at may karatula sa ituktok. Napakagandang tingnan nito buhat sa ibaba. Naraan din namin ang isang napakalaking ilog na tinatawag na Ilog Pulangui.

Nang kami ay nasa Musuan na, marami akong nakitang mga bahay na malapit sa kalsada. Palengke pala ang nasa gitna ng bahayang iyon nguni't sa labas, walang mag-aakalang palengke iyon. Kailangan pang pumasok doon upang makita ang mga tindahan nguni't kakaunti ang mga ito.

Sa kabilang panig ng kalsada ay naroon ang paaralan. Ito ang paaralan ng Musuan, tinatawag na Pamantasan sa Gitnang Mindanao o Central Mindanao University sa wikang Ingles. Napakalaki ng kampus. Maraming iba't-ibang uri ng punong-kahoy sa paligid nito at mula rito'y matatanaw ang mga bundok.

Ang paaralang ito ay tinatawag na pamantasan pagka't marami ritong kurso para sa mga nagtapos ng mataas na paaralan. Mataas ang kanilang pamantayan. Maraming mga mag-aaral. Ngayong taong ito, tatlong libo, siyam na raa't animnapu't isa ang mga mag-aaral. Maraming mga guro na dito ay nagtuturo--dalawang daa't walumpu't tatlo silang lahat.

Ang mga kurso ay ang mga sumusunod:

- 1.) Agrikultura - Pagsasaka ang kahulugan ng agrikultura, pagtatanim ng iba't-ibang uri ng halaman.
- 2.) Panggugubat - Pagtatanim ng iba't-ibang uri ng punong-kahoy. Maraming bagay tungkol sa panggugubat ang natututunan nila pati na rin kung paano ang pagtatanim ng punong-kahoy at pagpupunla.

- 3.) Inhinyerya - Dito, natutunan nila ang paggawa ng mga kanal, kalsada, tulay.
- 4.) Edukasyon - Natutunan nila kung paano ang pagtuturo sa mga mag-aaral.
- 5.) Karunungan Pantahanan - Dito, ang mga mag-aaral ay tinuturuan kung paano ang paglilinis ng bahay, pagluluto ng iba't-ibang uri ng pagkain na makabubuti sa ating katawan, pananahi, pagbuburda at paggagantsilyo.
- 6.) Siyensiya sa Panggagamot ng mga Hayop - Itinuturo ng kursong ito kung paano ang panggagamot sa mga hayop pag may sakit.

Sa pamantasang ito, ang ilan sa mga kurso ay di lamang sa loob ng silid-aralan itinuturo. Ang mga mag-aaral ay may mga panukalang gawain o proyekto. Isinasagawa nila ang anumang kanilang natututunan.

Tulad ng panukalang gawain ukol sa palay ng Paaralan ng Pagsasaka. Nangangahulugan ito na nagtatanim sila ng bigas sa katihan at sa tubigan. Nagtatanim din sila ng mais, tubo at iba't-ibang uri ng gulay.

Sa lahat ng proyektong nakita ko naibigan ko sa lahat ang palayan na pag-aari ng Philippine Packing Corporation. Hindi naman ito talagang proyekto ng pamantasan nguni't nagtatrabaho at pinag-aaralan ito ng ilan sa mga mag-aaral sa pamantasan. Napakalaki ng nasabing palayan. Tubigan ang mga ito. Dahil sa kalakihan nito, hindi na halos tumitigil ang mga manggagawa sa pagtatanim at pagaani; habang sa isang panig ay may nagtatanim, sa kabila nama'y may nag-aani. Hindi sila tumitigil; patuloy sila sa gawaing iyon at sa loob ng sampung buwan, dalawang beses silang mag-ani.

Ang ilan sa kanilang mga kagamitan sa tubigan ay kakaiba. Makina ang ginagamit nila sa pag-aararo at paggigiik, at sa pagsusuyod naman, gumagamit sila ng kagamitang yari sa bakal. Hindi pa ako nakakakita ng ganoon sa Basilan. Siguro, mabuting mag-ambag-ambag yaong mga taong may lupang sakahan dito sa amin sa Basilan upang makabili ng ganoon. Lalong mabuti sana kung mayroon noong ganoon dito sa Basilan pagka't di na kami mahihirapan at saka di na masasaktan ang aming mga paa; basta na lang namin kukunin ang palay.

Mayroon din silang kagamitang yari lamang sa kawayan na ginagamit sa paglilinya. Pag sila ay nagtatanim, ang mga tanim ay tuwid at napakagandang tingnan; parepareho ang kanilang pagitan.

Napakainam ng kanilang pamamaraan ng pagpupunla. May punlaang yari sa semento, at ang iba nama'y sa taniman na ipinupunla. Iba ang pamamaraan pag sa taniman. Nilalagyan nila ng plastik ang ilalim at pagkatapos, ilalagay ang palay sa ibabaw. Ang mga sibol ay napakagandang pagmasdan. Mabilis lumaki ang mga punla pag nakatanim sa putik-- walo hanggang labing-apat na araw kung ihahalintulad sa hindi sa putik nakatanim, umaabot ng dalawampu't isang araw. Isa pa, hindi na kailangang bunutin pa, kailangan lamang na gupitin ang isang bahagi sa nais na haba at baluktutin pagkatapos. Pag handa nang magtanim, madaling-madali nang matatanggal ang mga butil. Pag magtanim na, nakalagay ang mga ito sa supot na nakatali sa kanilang balikat. Hindi katulad sa Basilan, nakasampay lang sa kanilang braso.

Nakakita rin ako ng mgatao sa palayan na may dalang pambomba para sa pagpuksa ng mga kulisap na sumisira sa palay. Naglabas din sila ng lasong pampatay ng mga daga.

Mayroon din silang saplâd para maiwasan ang pagdaloy ng tubig. Napakalaki nito. Binubuksan lang nila ang mga kanal pag gusto lang nilang padaluyin ito sa palayan. Dalawang klase ang kanilang kanal -- malalaki at maliliit. Yari sa semento ang malalaki. Pag napupuno ng tubig ang palayan

dahil sa malakas na ulan, may paraan sila upang mabawasan ang tubig. At sa tag-araw naman, pag kakaunti ang tubig, may bomba sila at kumukuha sila ng tubig sa pamamagitan ng pag-bomba nito sa kalapit na malaking ilog. Dito sa Basilan, wala pa akong nakitang ganoon -- kanal lang ang nakita ko.

Katulad din ng dito sa atin ang paraan ng kanilang pag-aani--gumagamit ng 'sanggut' (isang uri ng karit).

Upang makapagtanim at makapag-ani araw-araw sa loob ng isang taon nagtatanim sila ng isang naiibang uri ng palay na nagbibigay ng katamtamang ani sa anumang panahon sa loob ng isang taon. Hindi ito maselan sa init kaya't hindi suliranin kung mainit man o malamig.

Ang mga mag-aaral sa kolehiyo ng panggugubat ay may sarili ring proyekto. Pinag-aaralan nila ang iba't-ibang uri ng punong-kahoy, tulad halimbawa ng goma. Nagtatanim din sila ng kape, kakaw, at iba pang punong-kahoy. Sa proyektong nurseries at orchards, nagtatanim sila ng iba't-ibang uri ng bungang-kahoy tulad ng sintones, suha at lukban. Tumutuklas sila ng mga paraan kung paano magbubunga ng malalaki at matatamis ang mga punong-kahoy.

Sa proyektong paghahayupan, nag-aalaga ang mga mag-aaral ng mga baka at kabayo. Mayroon silang malaki at nababakurang pastulan.

Napuntahan rin namin at nakita ang kanilang proyekto sa pagmamanukan. Nag-aalaga ang mga mag-aaral ng mga manok. Nagtayo sila ng isang parang bahay na malaki at ginawan nila ito ng maliliit na kulungan sa loob. Pag nangitlog ang manok, gumugulong iyon sa sahig na tagilid. Hindi iyon nahuhulog dahil sa napalilibutan ng alambre ang kulungan. Napakainam pagmasdan ang kaputian ng mga itlog. Sanlibo't sandaan ang mga manok sa kulungang yaon. Dalawang daa't dalawampu't lima ang naiitlog ng bawa't isang manok sa loob ng labing-isang buwan. Pagkatapos, ipinagbibili ang mga iyon at pinapalitan ng mga dumalaga.

Ipa, mga butil na giniling tulad ng mais, balatong, dahon ng Santa Elena o ipil-ipil, kinayod na niyog, giniling na isda at lamang-dagat ang ipinatutuka sa mga manok. May naka-handang gamot para sa kanila pag sila'y nagkakasakit. "Piperax powder" ang tawag sa gamot na inihahalo sa tubig at siyang itinuturok sa kanila. Sa ilalim ng kanilang pakpak sila tinuturukan.

Ang lahat ng ito ang mga proyektong nakita ko sa paaralang iyon. Talagang napakahusay.

Mga Kabatiran Kung Paano Makapagpapalago
Ng Mabuting Uri Ng Mais

Isang araw, isang lalaking nanggaling pa sa Malaybalay ang pumunta sa Nasuli. Siya si G. Samson Anaten. Isa siyang pampurok na tagapangasiwa ng malawakang pagsasaka sa Bukidnon.

Kung paano ang paglalagay ng tinatawag na apog sa taniman

Itinuro niya sa amin kung paano ang pagtatanim ng mais na makapag-aani nang marami. Sinabi niyang bago namin simulang bungkalin ang taniman, unang-una'y kinakailangan naming lagyan ito ng tinatawag na apog. Maaari rin ang borak. Tatlong libo hanggang pitong libong kilo sa bawa't isang ektarya ang kailangan ilagay sapagka't kung maasim ang lupa hindi magiging mabuti ang ani ng anumang itatanim. Kaya't makabubuting lagyan ng maraming apog ang taniman. Hindi lamang sa Bukidnon ito dapat gawin kundi sa lahat ng panig ng Pilipinas. Pag umuulan nang malakas, ang karamihan sa nasa lupa na makapagpapalusog sa halaman ay naaanod kaya't ito ang dahilan kung bakit dapat lagyan ng apog ang taniman. Magagawa rin nitong bumunga nang marami ang tanim.

Alam ni G. Anaten ang lahat nang tungkol sa pagsasaka.

Sinabi niya na ang pinakamabuting gamitin sa pag-aararo ay ang tinatawag sa Ingles na "disc plow". Hindi pa ako nakakakita ng ganito sa Basilan. Pag daw ginamit ang ganitong uri ng araro, napaka-lalim ng kain nito. Mabuting gamitin ang ararong ito sa paggawa sa bukid pagka't nakapaghuhukay ito ng malalim. Mga labing-dalawa hanggang labing-anim na pulgadang lalim. Talagang namamatay ang damo at di na uli tumutubo. Ang ugat naman ay nagiging pataba. Dalawang beses na dapat suyurin upang maging pinung-pino ang lupa. Sinabi rin niyang ang mga bukay ay dapat na magkakahiwalay mga pitumpu't limang sentimetro ang pagitan. Kung sa isang uri ng tanim ay dalawa ang buto kailangang limampung sentimetro ang pagitan datapuwa't kung isang buto ang gagamitin sa isang uri ng tanim, kailangang dalawampu't limang sentimetro ang pagitan. Mas mabuting isa-isa lang ang pagtatanim. Sa ganitong paraan, limampu hanggang animnapung libong mais ang maitatanim sa isang ektaryang lupa.

Kung Paano Mapalulusog ang Tanim

Tinuruan din niya kami kung paano ang paglalagay ng pataba. Sinabi niyang kung lalagyan namin ng apog ang lupa, maaring umani kami ng mabuting uri ng mais kahit hindi na maglagay ng pataba-sapagka't ang apog ang pinakamahalaga sa lahat. Datapuwa't higit na mabuti kung lalagyan ng pataba. Anim na

supot ang dapat na ilagay na pataba sa bawa't isang ektarya. Apat na supot naman ang dapat na ilagay kapag dalawang beses nang nasuyod. Sinabi pa niyang pag naglagay ng apog, kailangang takluban ito ng isang pulgadang lupa. Pagkatapos, ang binhi ay dapat na itanim mga dalawang pulgada ang layo sa pataba at dapat takluban ng dalawang pulgadang lupa upang maging mabuti ang paglago ng mga tanim. Pagkaraan ng labinglimang araw, kinakailangang aruruhin ang mga pagitan upang maiwasan ang paglago ng damo. Pag magtatanim nang muli makalipas ang dalawampu't lima hanggang tatlumpung araw, kailangang linangin ang taniman at lagyan ng dalawang supot na pataba. Sa paglalagay ng pataba, dapat itong ilagay na di makaaabot sa dahon sapagka't ganito kalayo ang abot ng ugat. Dapat na malalim ang pagkakabungkal ng lupa upang matabunan ang pataba pati na ang tanim.

Sinabi pa niya na puwede ring magtanim ng mais o anuman na ginagamitan ng palapa ng niyog. Ang mga ito ay itinataklob sa mga tanim. Anim na supot rin ng pataba ang dapat ilagay. Mabuti rin ito sa niyog.

Binhi

May iba't-ibang uri ng binhi. Ang ilan ay tinatawag na Tiniguib, MIT, at DMR₂. Ipinagbibili ang mga binhing ito ng

kawanihan ng Industriyang Paghahalaman, at ng Pambansang Bangko ng Pilipinas. Ang DMR₂ ang pinakamabuting binhi. Napakabuti nito sa mga butil ng mais pagka't naiwasan ang pagkakaroon nito ng sakit na tinatawag na "downy mildew". Isa pang dapat na gawin upang hindi magkaroon ng ganitong sakit ang mais - kailangang sabay-sabay ang pagtatanim ng mga ito, hindi yaong isa-isa pagka't pag isa-isa ang pagtatanim, ang maliliit na tanim ay natatalo ng ibang tanim. Kung sakalimang may sakit ang mga malalaki, madaling mahahawahan ang mga maliliit.

Gamot para sa Sakit ng Mais

Sinabi rin niya kung paano gagamutin ang mga halaman. Wala na raw lunas sa sakit na "downy mildew". Kung maging dilaw ang mais at may mga pulbos na lumalabas sa kanilang mga dahon; dapat na itong bunutin at sunugin pagkatapos.

May gamot na tinatawag na pamatay-kulisap na maaaring pumuksa sa mga kulisap na tinatawag na "cornborer". Ang mga pangalan ng ganitong uri ng gamot ay ang mga sumusunod: Furadan 3g, Cytrolen 3g, Sevido 3g, at Thiodan 3g. Dapat ilagay itong gamot na ito tatlumpung araw pagkatapos magtanim maaari ring ihalo sa pataba at ilagay ng sabay. Makalipas ang apatnapu't

limang araw, dapat itong ilagay sa ibabaw ng dahon upang ang mga puso ng mais ay hindi makain ng kulisap. Huwag mag-sigarilyo pag naglalagay ng Furadan pagka't ito'y nagiging lason.

Ang Panggamot sa Damo upang Maiwasan ang Mabilis na Paglago ng mga Ito

Tinuruan rin kaming maggamas upang maiwasan ang mabilis na paglago ng damo. Sinabi niyang dapat itong sugpuin sa pamamagitan ng gamot na tinatawag na Gesaprim. Mailalagay ito sa mga hukay pagkapagtanim. Tumatagal ito ng tatlung araw at pagkatapos lumalagong muli ang mga damo. Kung hindi maglalagay ng ganitong gamot, kailangang maggamas makaraan ang labinglimang araw upang ang taniman ay di mapuno ng damo at upang lumagong mabuti ang tanim.

Pag-aani

Pag aanihin na ang mais, kailangan munang piliin ang pinakamabubuting puso ng mais at ilagay sa isang tabi ... sa gitna dapat akatin ang puno ng mais sapagka't hindi mabuti pag sa puno mismo inakat lalo na kung may ibang mais na tumutubong kalapit nito. Hindi ito mabuti kung ganoon kaya't ipinapayong sa gitna ang akat. Sa pag-akat dapat na mabali ang magkabilang panig sa bahaging kinalalagyan ng bunga at dapat na yaong may mahabang buhok ang kunin. Pagkatapos, dapat itong isabit at pausukan upang matuyo at maging mabuti.